

kaksoispiste on ainoa mahdollinen. Asia on taas yhteydessä intonaationkulkuun. Jos kirjoitettaisiin ajatusviivaa käyttäen esim. *Slaavilaiset kansat jaetaan kolmeen ryhmään — länsislaaveihin, itäslaaveihin ja eteläslaaveihin*, kirjoitustapa opastaisi ajatusviivan edellä pidätysintonaatioon. Vihje olisi kuitenkin väärä. Virkkeensisäisen parenteesin edellä tuollainen sävelkulku näet lupaa jatkoa parenteesin ajaksi keskeytyvään virkkeeseen, ja virkkeenloppuisen ilmauksen edellä se tavallisesti osoittaa sitä, että seuraa jotakin uutta, odottamatonta. Verrattakoon seuraavaan virkkeeseen, jossa ajatusviiva ilmaisee yllätysmomenttia, sitä edeltävä sävelkulku on pidätteinen ja kaksoispiste puolestaan kävisi vain ironisessa tyyliissä: *On kirjassa yksi onnistunutkin lause — alkulause.*

Terho Itkonen

Väylästään karanneita termejä

(1) »Informaation puute tämänhetkisestä markkinatilanteesta merkitsee, ettei edes tasapainoisessakaan tilanteessa työvoiman optimaalinen *kohdentuminen* ole varmaa.» (Sanomalehden ylistä 1972.)

(2) »Maataloustutkimusta ei professori R. I:n mukaan ole Suomessa riittävästi *kohdennettu* tukemaan käytännön maatalouspolitiikan tärkeimpien päämäärien toteutumista.» (Lehti uutisesta 1976.)

(3) »Turun Yliopiston lausunnon mukaan olisi ennen näihin toimenpiteisiin ryhtymistä tarkistettava painopistealueita ja määrärahat pyrittävä *kohdentamaan* tärkeiksi ja hedelmällisiksi katsottaviin tutkimuskohteisiin.» (Lehti uutisesta 1976.)

(4) »Tämän vuoksi S. piti komitean suositusta toimien *kohdentamisesta* läänija maakuntakeskuksiin oikeaan osuneena.» (Uutisesta 1973.)

(5) »Toistaiseksi ei ole täyttä selvyyttä Lapuan järkyttävän murhenäytelmän henkilövahinkojen *kohdentumisesta*, mutta ilmiselvästi onnettomuus jättää tapahtumapaikkakuntaansa tässäkin mielessä lähtemättömät jäljet.» (Helsingin läislehden pääkirjoituksesta 1976.)

(6) »Useissa tapauksissa syytös on *kohdennettu* minua vastaan tiedekunnan dekaanina.» (Yliopistomiehen kirjoituksesta 1976.)

Moni on kysynyt, mistä tämä *kohdentamisen* ja *kohdentumisen* hyöky viime aikojen lehtikielessä on peräisin. Itse sana *kohdentaa* on vanha; tämänäsuinen se tavataan jo Agricolan kielessä: »*Codhenna* Herra, caikiwaldias Jumala, meiden ialat rauhan Tiellen, — — » (Kootut teokset I s. 430), »Jesus tarttui henen käteens, ia *codhensi* henen, Ja se ylesnoui» (II s. 135). Samaan sanaan perustuu myös yleiskielen tavallinen *kohentaa* (alkumerkitys 'asettaa kohdalleen'), joka oikeastaan sisältää murrepiirteitä: itämurteiden mukaisen, tässä sanassa tosin laajalti länsimurteissakin ilmenevän kadon yleiskielistä *d*:tä vastaamassa. *Kohentaa*-verbin ohella on säännönmukaista *d*:llistä asua *kohdentaa* vähin käytetty myös 1900-luvun yleiskielessä. Nykysuomen sanakirja selittää sen sanoilla 'asettaa oikealle kohdalle; suunnata oikeaan suuntaan; kohdistaa (oikein)' ja mainitsee esimerkit »*kohdentaa kompassi*», »*verotuksen oikea kohdentaminen*».

Varsinaisen sysäyksen nykyiseen yleistymiseensä *kohdentaa* näyttää kuitenkin saaneen vasta 1960-luvulla, jolloin sitä ruvettiin käyttämään taloustieteellisenä terminä, vierasperäisen oppisanan *allokoida* vastineena. Tällä tietoa vanhin esimerkki tämmöisestä käytöstä on kielitöimiston kokoelmiin Matti Lepon tekstistä (1968) poimittu kysymys, »miten voimme seurata pääomanmuodostuksen *kohdentumista* kansantaloudellisesti edullisille aloille» (Kansantaloustieteen perusteet s. 64). Toisessa paikkaa (mts. 272) Leppo selittää, että sanontaa »tuotantovoimain *kohdentaminen*» eli »resurssien allokaa-

tio» käytetään »työvoiman, aineellisen välineistön (maan ja reaali-pääoman) sekä yrittäjäntoiminnan suuntaamisesta edullisiksi katsottuihin kohteisiin». Vrt. Taloustiedon taloussanasto (1974): *allokointi* = 'voimavarojen eli resurssien tarkoituksenmukainen suuntaaminen ja jako eri tarkoituksiin niukkuuden vallitessa'.

Alkuun siteeratuista esimerkeistä ensimmäinen edustaa selvästi tuota taloustieteellistä käyttöä. Kahdessa seuraavassa kuultaa sama lähtökohta; ellen erehdy, tuollaista tutkimusresurssien »kohdentamista» on harrastettu seitsenkymmenluvulla erityisesti valtion tieteellisissä toimikunnissa, ja niiden mallin mukaan sanaa ovat voineet käyttää mm. yliopistot lausunnoissaan (esimerkki 3). Esimerkissä 4 sana on siirrähtänyt jo vähän ulommalle, yhteyteen jossa verbi *suunnata* olisi puoltanut paikkaansa vähintään yhtä hyvin. Kutakuinkin näkymättömiin lähtökohta vihdoinkin on painunut esimerkeissä 5 ja 6. Nämä tapaukset ovat varoitavia näytteitä siitä, mihin saakka hyvinkin sana voi snobistisessa kielenkäytössä karata. Jos pääkirjoituksen halutaan viestivän lukijoille, olisi kai selvempää puhua henkilövahinkojen *jakautumisesta* kuin »kohdentumisesta». Syytös taas voidaan vakiintuneen kielenkäytön mukaan *kohdistaa*, ehkä myös *suunnata* johonkuhun. »Kohdentaminen» on tällaisissa tapauksissa selvästi eksynyt väylästään.

*

(7) »Rakennustyömaan turvallistaminen vaatii *pääsääntöisesti* viikottain [!], päivittäin, jopa tunneittain suoritettavia työsuojelutoimia.» (Aikakauslehdestä 1974.)

(8) »Juntan vuosipäivä herätti huomiota ja *pääsääntöisesti* arvostelevia kannanottoja kaikkialla maailmassa.» (Sanomalehdestä 1974.)

(9) »Esimerkiksi jalkasilsa tarttuu *pääsääntöisesti* siten, että tartunnan kantaja on kävellyt kostealla lattialla, ja hänen jälkeensä on terve ihminen saanut tartunnan.» (Samoin 1977.)

(10) »Kahvilat ovat *pääsääntöisesti* auki aamukahdeksasta kello 16:een, Porthania ja yliopiston kahvila kello 18:aan.» (Opiskelijajärjestön julkaisusta 1977.)

Tämä adverbi *pääsääntöisesti* on levittänyt humautan muutamassa vuodessa aivan yleiseen käyttöön. Koko sana on nuori tulokas; sitä ei tunne vielä v. 1956 ilmentynyt Nykysuomen sanakirjan neljäs osa, saati sanakirjan kolmikymmenluvulla kerätyt aineskokoelmat. Kielitoimiston uudemmat kokoelmat viittaavat siihen, että tämäkin sana on lähtöisin erikoisalalta, nim. juridiikasta tai ainakin juridiikkaa lähellä olevasta virkakielistä. Vrt. seuraaviin esimerkkeihin: »*Pääsääntöisesti* voidaan sanoa, että ottovanhemman ja ottoplapsen väliseen suhteeseen on sovellettava, mitä laissa säädetään vanhemmista ja lapsista», »Avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen lakimääräisenä holhoojana tulisi edelleenkin *pääsääntöisesti* olemaan äiti» (juridisaiheisista lehtikirjoituksista 1973, 1974); »Neuvottelun sopimuksen mukaan tuontitullit ja eräät muut kaupan esteet poistetaan *pääsääntöisesti* asteittain 1. 7. 1977 mennessä» (yleistajuisesta tietoteoksesta 1974).

Millaiseen ilmaisutarpeeseen tämä sana on sitten syntynyt? Vanhastaan on tietysti voitu puhua *pääsäännöstä*, ts. useimpiin tapauksiin sopivasta säännöstä, joka kuitenkin täydennyksekseen tarvitsee lisä- tai poikkeussääntöjä. Adverbi *pääsääntöisesti* tuskin kuitenkaan on sukeutunut aivan suoraan tämän substantiivin pohjalta. Sen varsinaisena lähtökohtana on varmaan ollut ruotsin prepositioilmaus *i regel*, jota käytetään sekä oikeustieteellisessä kirjallisuudessa että sen ulkopuolella merkityksessä 'yleensä, tavallisesti, normaalisti'. Ilmeisesti joku tarkkakorvainen juristi on huomannut, että sen vastineeksi suomessa ei käy sananmukainen käännös *säännöllisesti*, joka viittaisi poikkeuksettoomaan »sääntöön», ja tekaissut ilmaisua täsmäntääkseen uuden adverbien *pääsääntöisesti*. Olihan kielessä substantiivi *pääsääntö*, johon tämä uusi sana tuntui liittyvän.

On kyseenalaista, tarvitaanko tällaista termiä edes juridiikassa. Lautamiesjärjen mukaan on parasta juridista kieltä se, mikä nojautuu kielen keskeisiin, tutuimpiin ilmausvaroihin ja on siltä pohjalta lautamiehenkin ymmärrettävissä. Tällä kertaa noita tuttuja ilmausvaroja olisivat juuri *i regel* -adverbin perinnäiset vastineet *yleensä* ja *tavallisesti*. Ainakin ahtaasti juridisen käytön ulkopuolella »pääsääntöisesti» on aivan tarpeeton. Mikä estää sanomasta vanhaan tapaan, että juntan vuosipäivä herätti *yleensä* (eikä »pääsääntöisesti») arvostelevia kannanottoja ja että jalkasilta tarttuu *tavallisesti* (ei »pääsääntöisesti») kostealla lattialla astuneen tartunnankantajan jäljistä? Esimerkki 10, joka koski kahviloiden »pääsääntöistä» aukioloa, puolestaan kohentuisi parhaiten näin: *Useimmat* kahvilat ovat auki aamukahdeksasta kello 16:een, Porthania ja yliopiston kahvila (kuitenkin) kello 18:aan.

*

(11) »Opetusministeriön asetusta täydentävässä päätöksessä ei myöskään *yksilöidä* niitä kouluja, joista loppututkinnon suorittaneet voivat tänä vuonna osallistua ylioppilaskirjoituksiin, vaan nimetään opilaitoksen tyyppi.» (Sanomalehtiutuudesta 1972.)

(12) »Matkarahahakemuksesta on käytävä ilmi matkan kohde, kesto ja kustannukset *yksilöitynä*.» (Erästä yliopistollisesta muistioista 1977.)

(13) »Vielä ei tiedetä, mitä SAK, TVK, STTK ja Akava pitävät takataskussaan ennen kuin *yksilöidyt* vaateet kurkistusneuvotteluissa niiden taholta on esitetty.» (Sanomalehden pääkirjoituksesta 1975.)

(14) »*Yksilöityjä* väitteitä ei yleensä esitetä, vaan puhutaan kapitalismin orjuudesta ym. vastaavista yhtä hämäristä ja epämääräisistä käsitteistä.» (Samoin 1971.)

(15) »Vasemmalla torjutaan hallitusyhteistyö kokoomuksen kanssa suoravii-
vaisesti, keskustassa viitataan usein tar-

kenmin *yksilöimättä* esimerkiksi ”kokoomuksen sisäiseen tilaan” kuten puheenjohtaja Pekka Tarjanne vastikään teki.» (Samoin 1977.)

(16) »Jo tässä vaiheessa [sulatus- ja valssausohjelmissa] *yksilöidään* hyvin pitkälle, minkälaisia levyjä valmistetaan kustakin asianomaisen viikon 2.000 levy-aihiosta ja 800 nauha-aihiosta.» (Teollisuuslaitoksen lehti-ilmoituksesta 1974.)

Myös näiden esimerkkien verbi *yksilöidä* on peräisin juridisesta kielenkäytöstä. se on käännös ruotsin verbistä *individualisera*; nykyaisena sen mainitsee J. G. Sonckin Ruotsalais-suomalainen laki- ja virkakielen sanasto jo v. 1903, ja sen edeltäjän, toiseen taivutustyyppiin kuuluvan verbin *yksilöitä* tapaa Ferd. Ahlmanin ruots.-suom. sanakirjoista vuosikymmeniä sitäkin enemmän (ensimmäisen kerran 1865: *individualisera* yksilöitä (-tsen), erityisentää). Nykysuomen sanakirja selittää tämän verbin l. merkityksen sanoilla ’ilmaista, esittää, kuvata, luonnehtia [tns.] jk yksilöllisten erikoispiirteiden ja tuntomerkkien puolesta niin tarkoin, että sen voi erottaa kaikista muista’. Seuraa viisi esimerkkiä, joista kaksi ensimmäistä on selvästi lakikieltä ja kaksi seuraavaakin tuntuu kuvastavan juridiikan vaikutusta: »Kanne on jo haasteessa *yksilöitävä*, ts. ilmaistava niin tarkoin, että se voidaan erottaa jokaisesta muusta kanteesta»; »Kauppakirjassa on kiinteistö *yksilöitävä* ilmaisemalla kiinteistön virallinen nimi ja maarekisterinumero»; »Puutavaran hankintasopimuksessa myyjä ei myy tiettyjä, *yksilöityjä* puita, vaan velvoittautuu hankkimaan mistä hyvänsä»; »Rikosteknikko voi ammutun patruunan hylsyn perusteella *yksilöidä* ampuma-aseen». Viidenteen esimerkkiin palaan hetken päästä.

Niin täsmällinen kuin tuo *individualisera*-verbin juridinen käännös tavallaan onkin, se luontuu huonosti suomen ilmausjärjestelmään. Tämän verbin kantana *yksilö* tarkoittaa suomessa melkein aina jotakin luomakuntaan kuuluvaa oliota (ihmistä, eläintä, luonnontieteissä

usein myös kasvia); poikkeuksellista on semmoinen NS:nkin harvinaiseksi leimama käyttö, jossa *yksilö* viittaa elottomaan tarkoitteeseen: »Saaret ovat kaikkein selvärajaisimpia maantieteellisiä yksilöitä», »Fasadi, jossa eri kerrokset erottuvat itsenäisinä taiteellisinä yksilöinä», »Kiinteistö on tietty konkreettinen, nimellä ja maarekisterinumerolla merkitty kiinteistöyksilö». Kun juristi nyt puhuu kanteen tai kiinteistön yksilöimisestä, hän sortaa *yksilö*-sanan vakiintunutta merkitystä, ja luulen, että monesta juridiseen kielenkäyttöön tottumattomasta tämä tuntuu oudolta.

Yksilöidä-verbiä käytetään kyllä semmoisissakin tehtävissä, joissa se luontevasti liittyy kantasanan merkitykseen. Näin on laita seuraavassa esimerkissä, jonka NS esittää I. merkitysryhmän viidentenä: »Kiven taide on selvästi yksilöinyt Jukolan veljessarjan eri jäsenet.» Tässähän on kysymys kirjaimellisesti siitä, että veljekset Kiven taiteessa esiintyvät yksilöinä. Sama koskee NS:ssa mainittua 2. merkitysryhmää 'sovittaa, mukauttaa jnk yksilöllisiä erikoispiirteitä t. -vaatimuksia vastaavaksi, tehdä yksilölliseksi, yksilökohtaiseksi, (vain) jhk yksityistapaukseen sopivaksi'. Sanakirjassa on siitä mm. seuraavat esimerkit: »Yksilöity, kunkin oppilaan edellytykset ja taipumukset huomioon ottava opetustapa», »Yksilöity, yksityisen potilaan tilan n. u. kaan sovitettu hoito», »Yksilöity, vaatturin tekemä puku». Näissä kaikissa on puhe sellaisesta (opetustavasta, hoidosta, puvusta), mikä tosiaan on sovitettu ihmisyksilöiden mukaan.

Juridisen kielen *yksilöidä* on omituisuudesta huolimatta niin vakiintunut, että sitä tuskin kannattaa yrittää häätää tältä erikoisalalta. Mutta alan ulkopuolella sitä ei tarvita. Ministeriön päätöstä ei pitäisi sanoittaa niin juridis-muodollisesti, että puhutaan koulujen »yksilöimisestä»; esimerkissä 11 riittäisi seuraavanlainen sanonta: — — päätöksessä ei erikseen mainita niitä kouluja, joista — — . Normaaliala olisi edelleen puhe *eritellyistä*

eikä »yksilöidyistä» matkakustannuksista (esimerkki 12). Esimerkkien 13 ja 14 »yksilöidy» vaateet ja väitteet voisivat olla koruttomasti *täsmällisiä* vaateita ja väitteitä, ja esimerkki 15 voitaisiin korjata seuraavaan tapaan: — — keskustassa viitataan usein *täsmentämättä* (tai: *tarkemmin selittämättä*) »kokoomuksen sisäiseen tilaan». Esimerkkiin 16 vihdoin sopisi seuraavanlainen sanamuoto: Jo tässä vaiheessa *ratkaistaan* hyvin pitkälle, minkälaisia levyjä valmistetaan — — . »Yksilöinti» lyö tämmöisissä tapauksissa korvalle paitsi kantasanan merkitystä myös jokaista koreilemattomaan ilmaisuun tottunutta kielenkäyttäjää.

*

Esimerkissä 13 puhuttiin siis yksilöidyistä *vaateista*. Kannattaa ehkä ottaa puheeksi tämäkin sana. Se on yleiskielessä ennen ollut harvinaisen, mutta nyt sitä on ruvennut näkymään yhä useammin siinä, missä tavallisesti on puhuttu *vaatimuksesta*. Esim. »— — jos tulemme tietoisiksi niistä uusista vaatimuksista, joita uusi ympäristömme meille asettaa ja niistä uusista keinoista — — joilla voimme kohdata nämä *vaateet*, tulee silti kestämään vielä kauan, ennen kuin sivistyksemme ja ihmiskuku kuolevat» (englannista suomennetussa populaaritieteellisessä teoksessa 1969); »Kauppa ei kestä SAK:n palkankorotus*vaateita*» (lehtiotsikko 1970). Aivan kuten *yksilöidä* ja *pääsääntöisesti* myös *vaade* on nähtävästi kimmahantanut liikkeelle juridisesta kielestä. Juridiikassa on vanhastaan sanottu, NS:n esimerkkejä käyttäkseni, esim. »aineellisoikeudellinen *vaade*», »toteuttaa *vaade*», »velkojalla on *vaade* velallista kohtaan». NS määrittelee tämän lakitermin sanoilla 'valta vaatia toiselta henkilöltä tiettyä tekemistä t. tekemättä jättämistä'.

Alkuvaiheiltaan *vaade* ei ole aivan samalla tasalla kuin lakikieleen tietoisesti sepitetty *yksilöidä* ja *pääsääntöisesti*. Sitä on kirjakielessä käytetty harvakseltaan 1600-luvulta saakka; käyttäjiä ovat viime vuosisadalta lähtien olleet mm. Kivi,

Paavo Cajander (Macbethin-suomennok-
sessaan), L. Onerva, Volter Kilpi. Van-
hin (ja toistaiseksi ainoa) esimerkki van-
han kirjasuomen sanakirjatyön kokoel-
missa on seuraava: »[Jumalan armon
kokenut ihminen] pihtäkän sitt aina yh-
den uuden Jumalisen elämäkerran ede-
säns, että taitais puhtast sydämmest sano.
Johannes Ev. Opetuslapsen cansa joca
jälken synnin catumuxen, porttoa joca
häändä sitt vielä cohtais portoin *vaateilla*,
wastais: Ego non sum ego. En minä enä
ole ihminen nijsä (pahoisa) haluisa cuin
ennein olin» (Laurentius Petri, Christili-
nen Saarna Huoruden Wältämisest, Tur-
ku 1656, s. Elb). Kivi, tällä tietoa *vaa-
teen* seuraava käyttäjä, on sijoittanut
tämän sanan »Alma»-näytelmänsä Cono-
nin suuhun: »Neitonen, mun aatoksein
ja askeleeni / Kasperia seuraavat nyt
samaa tietä; / Se on kunniamme *vaade*;
ei siis tilaa / Tinkimiseen, vaan on ede-
sämme retki» (KT III s. 343).

Sanakirjoista en ole *vaadetta* tavannut
ennen kuin Lönnrotilla: *vaade, vaateen*
'tvång, fordran, anspråk, uppfordran,
maning'; *kova v. työhön* = 'sträng maning
l. uppfordran till arbete'; *naida nuorena*
pitävi, viel' on v. vanhanaki. Viimeksi mai-
nittu sananlasku on toisinto jo Florinuk-
sen tuntemasta prototyypistä »Nuorna
naiman pitää — vaaditaan vanhanakin»,
ja se tuntuu viittaavan *vaade*-sanankän-
sankieliseen pohjaan. Sanakirjasäätiön
kokoelmiin sisältyykin Ala-Satakunnan
Metsämaalta 1899 merkitty esimerkki-
lause »Ei siihen niiv *vaaretta* ole». Tietoa
voisi epäillä teorioiduksi — *vaade* on
hakusanana myös kerääjän apuna ehkä
ollessa, samana vuonna ilmestyneessä
»Suomen kielen keräilysanastossa» — ,
ellei sitä vahvistaisi kokoelmiin v. 1934
tullut spontaani ja luontevan tuntuinen
tieto läheisestä naapurimurteesta, Siikai-
sista: »Kun kirjakielessä kysytään, että
oliko sinun pakko mennä sinne (esim.
pahantekoon), niin Siikaisissa kysytään,
että *oliko sun vaare mennäs sinne?*» Olisiko
tämä sana ennen kuulunut laajemmalti-
kin länsimurteisiin ja tullut Kivelle hänen

kotimurteestaan? Asiaa ei voitane enää
luotettavasti selvittää.

Kuinka sitten suhtautua *vaateen* uuteen
leviämiseen? Johdoltaan tämä sana ei ole
sen poikkeuksellisempi kuin tuttu *vaati-
mus*kaan; kaksitavuisista *i*-vartalolisista
verbeistä johtuneiden teonnimien ja teon
tuloksen tai kohteen nimien joukossa
on jonkin verran sekä *mus, mys*-loppuisia
(esim. *kärsimys, pyrkimys, sopimus, tutkimus*)
että *e*-loppuisia (esim. *hanke, tuke, rouhe,
tuike*). Lyhyys puhuu *vaateen* puolesta ja
muoti vetää samaanne; onko *vaade* siis
tulevaisuuden suomea? Ei kai tapahtuisi
varsinaista vahinkoa, vaikka niin kävisi.
Tätä nykyä *vaatimus* on kuitenkin vielä
yleiskielen normaalisana, *vaade* pikemmin
tyypillinen tehoste tai lyhyteen pyrkivän
otsikkokielen apukeino kuin *vaatimuksen*
täysiveroinen vastine.

Terho Iikonen

Selkeyttävä partitiivin päätte näkyviin

Sanomalehtiotsikko ilmoitti taannoin:
»5 henkilöä puukottanut mielentilatut-
kimukseen». Yleisen käytännön mukai-
sesti otsikon lukee »viisi henkilöä puu-
kottanut — —», mikä tarkoittaisi sitä,
että puukottaminen on johtanut viiden
ihmisen kuolemaan. Uutisesta kuitenkin
ilmeni, ettei puukottaja sentään ollut
toiminut noin tuhoisasti. Otsikon asialli-
sesti oikea lukutapa olisikin: Viittä hen-
kilöä jne. Jos otsikon laatija olisi liittä-
nyt numeron perään sijapäätteen (*5:tä*),
lukija olisi välttynyt ajatuksen harhautu-
miselta.

Yleisohjeen mukaan numeron jälkeen
on merkittävä sijapäätte, milloin tarkoi-
tettu taivutusmuoto ei yhteydestä muuten
ilmene. Esim. ilmaus *5 henkilöllä* tai *5*
henkilöön ei kaipaakaan numeron perään pää-
tettä, koska taivutus näkyy seuraavasta